

UDK: 929-055.1/.2(497.11)"1918/1941"
930(497.1)"1918/1941"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanje.zor.181-200>

Vukašin ZORIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
vukasinvzoric@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1834-0391

U potrazi za jugoslovenskim herojima: konstrukcija zajedničkih srednjovekovnih heroja u jugoslovenskoj međuratnoj historiografiji¹

Apstrakt: Stvaranje jugoslovenske države nakon Prvog svetskog rata odrazilo se i na historiografiju. Malobrojne profesionalne istoričare, okupljene oko univerziteta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, novonastala politička situacija usmerila je ka reinterpretaciji dotadašnjih, najčešće partikularnih, nacionalnih istorijskih narativa. Predmet istraživanja u ovom radu biće radovi jugoslovenskih međuratnih istoričara koji su, analizirajući prošlost „jugoslovenskih plemena”/„jugoslovenskog naroda”, u njoj pronalazili zajedničke srednjovekovne heroje čija su pregnuća bila preteče potonjeg jugoslovenskog ujedinjenja 1918. godine. Analizirajući reprezentaciju zajedničkih heroja u historiografskim radovima Stanoja Stanojevića, Vladimira Ćorovića, Viktora Novaka, Ferda Šišića i Milka Kosa, posvetićemo se zajedničkim karakteristikama i razlikama u strategijama konstruisanja istorijskog narativa u tri najvažnija centra jugoslovenske historiografske produkcije. Najpre, definišaćemo ograničen broj istorijskih ličnosti koje su isticane kao najznačajniji srpsko-hrvatsko-slovenački (jugoslovenski) heroji srednjovekovlja. Zatim, bavićemo se pitanjem čime su oni zaslužili značajno mesto u nastajućem jugoslovenskom istorijskom narativu i u kom su odnosu međuratne predstave o srednjovekovnim herojima sa predratnim.

Ključne reči: heroizacija, Kraljevina SHS/Jugoslavija, jugoslovenska historiografija, istorija historiografije, jugoslovenstvo

¹ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-137/2025-03/ 200163).

Istorija i heroji

Verba movent, exempla trahunt.

Reč heroj srpsko je čitanje starogrčke reči ἥρως (heros), čije je značenje evoluiralo tokom vekova.² U Homerovo doba, herojima su se nazivala deca bogova i smrtnika. Kasnije, u klasičnoj Heladi za heroje su proglašavani drevni, a zaslužni pripadnici zajednice. Očuvanje uspomene na heroje bilo je sastavni deo kolektivnog pamćenja u polisima. Koliko kult lokalnog heroja može da dobije na važnosti u vreme političkog previranja, svedoči čuvena epizoda povratka Tezejevih kostiju u Atinu. Kada je, 475. godine pre nove ere, Kimon sa ostrva Skiros doneo Tezejeve telesne ostatke, Atinjani su legendarnog osnivača grada dočekali „sa silnim sjajem i žrtvama kao da se sam glavom vraća u grad”.³ Podignuta je i građevina u kojoj su pohranjene Tezejeve kosti, a ona je postala utočište robovima i siromašnima.⁴ Heroj iz davnina bio je trajna inspiracija, a sećanje na njega učvršćivalo je zajednicu.

Dva milenijuma kasnije, duboke društvene, političke, ekonomske i tehnološke promene nakon Francuske buržoaske revolucije drastično su izmenile Evropu. Nastanak moderne istorijske nauke koincidirao je sa dominacijom nacionalističke ideološke matrice, a istorija je često instrumentalizovana u službi izgradnje nacije ili države.⁵ Jedan od najznačajnijih britanskih devetnaestovekovnih istoričara, Tomas Karlajl, svoju filozofiju istorije eksplicitno je zasnivao na uverenju da je društvo zasnovano na obožavanju heroja.⁶ Tropi iz antike, kod njega, još su bili živi.⁷

Na kontinentu, iako je pozivanje na navodnu objektivnost istorijske nauke bilo glasnije nego u Velikoj Britaniji, istoričari su učestvovali u izgradnji kultura nacionalnih heroja i sopstvenim radovima pružali podršku nacionalističkim programima elita sa kojima su se etnički poistoveći-

² ἥρως, in: Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1940), [https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=h\(/rws](https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=h(/rws)

³ Plut. Thes. 36.1; prevod Zdeslava Dukata iz: Plutarh, *Usporedni životopisi*, I (Zagreb: August Cesarec, 1988), 53.

⁴ Isto. Vidi i: Thomas R. Martin, *An Overview of Classical Greek History from Mycenae to Alexander*, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0009%3Achapter%3D10%3Asection%3D1%3Asubsection%3D6>

⁵ Nikola Tomašegović, „The Many Faces of Yugoslavism: A Case Study of Two Croatian Historians in the Transition from the Habsburg Monarchy to the Yugoslav State”, *Historijski zbornik*, LXXV/1 (2022), 127.

⁶ Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, eds. David R. Sorensen and Brent E. Kinser (New Haven: Yale University Press, 2013), 28–29.

⁷ O Karlajlovom shvatanju herojstva piše Marija Todorova u: Maria Todorova, *Bones of Contention. The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero* (Budapest: CEU Press, 2009), 185–189.

vali.⁸ Velika debata o ulozi pojedinca, i heroja, u istoriji okupirala je misli osnivača modernih društvenih nauka.⁹

Nacionalne historiografije trudile su se da osmisle teleološku spornu između država koje su postojale vekovima ranije sa postojećim ili budućim nacionalnim državama.¹⁰ Imamo li na umu i reči američkog književnog teoretičara Stata Gurgurisa da je istorija „toliko moćan katalizator procesa izgradnje nacije da su svi istorijski naponi, tokom skoro čitavog XIX veka, bili, makar s boka ili s distance, po pravu nacionalizovani“, dužni smo da se zapitamo koji i kakvi heroji su putem historiografije ušli u panteon nacije.¹¹

Iako je o upotrebi istorije za ciljeve evropskih nacionalizama napisano mnogo,¹² međuratna jugoslovenska historiografija ostaje nedovoljno istraženi period u istoriji historiografije.¹³ Osnivačke figure „koje brane i spašavaju naciju od njenih ‘neprijatelja’ ili su, pak tragično poražene u takvim nastojanjima“¹⁴ primećene su širom Evrope: portugalski Virijat, nemački Herman, francuski Vercingetoriks, engleska Budika.¹⁵ Težište većine nacionalnih pripovesti istoričari su, od 19. veka, postavili u srednji vek, a srpska, hrvatska i slovenačka predjugoslovenska historiografija nisu bile izuzetak.

⁸ O raznim evropskim slučajevima vidi: *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, eds. Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore (London and New York: Routledge, 2002); *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, eds. Stefan Berger and Chris Lorenz (Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2010).

⁹ Todorova, *Bones of Contention*, 185.

¹⁰ Stefan Berger, *Historiografija, nacionalizam i identitet. Komparativne i transnacionalne perspektive* (Zagreb: Srednja Evropa, 2024), 8.

¹¹ Stata Gurguris, *Sanjana nacija. Prosvetćenost, kolonizacija i ustanovljavanje moderne Grčke* (Beograd: Beogradski krug, 2004), 414.

¹² Na našem jeziku pisano je i o stranoj i domaćoj historiografiji, vidi: Mirjana Gross, „Opravdanja tradicionalne historije i počeci njene krize potkraj 19. i na početku 20. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2 (1974); Михаел Антоловић, *Историографија и њолишика. Интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа (1862–1954)* (Београд: Институт за европске студије, Albatros plus, 2017); Бојан Митровић, *Насијанак модерне историјске дисциплине у Србији и Бујарској. Прејисјавке, шезе, њолемике (1878–1918)* (Нови Сад: Академска књига, 2017). Важна су дела бугарског историјара Румена Даскалова: Румен Даскалов, *Големите раскази за Българското средновековие* (Софија: Рива, 2018); Румен Даскалов, *Историографски спорове за средновековието. Българо-србски, българо-македонски* (Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2024).

¹³ Vredni doprinosi: Момир Самарџић, ур., *Историја и интјерпјетација. Тумачи и њумачења војеођанске ѡрошлосѡи* (Нови Сад: Филозофски факултет, 2020); Branimir Janaković, „Do the Dictatorships Ever End? Historians and Publishers under the Dictatorship in the Kingdom of Yugoslavia“, *History in Flux*, 4 (2022), 113–135; Nikola Tomašegović, „The Many Faces of Yugoslavism: A Case Study of Two Croatian Historians in the Transition from the Habsburg Monarchy to the Yugoslav State“, *Historijski zbornik*, LXXV/1 (2022), 127–139.

¹⁴ Berger, *Historiografija, nacionalizam i identitet*, 9.

¹⁵ Primere nabrojao Štefan Berger u: Berger, *Historiografija, nacionalizam i identitet*, 9–10.

U ovom radu analiziraćemo predstave istorijskih ličnosti koje su u delima jugoslovenskih istoričara igrale ulogu nacionalnih heroja. Biće reči o historiografskim predstavama svetovnih vladara, posavskog kneza Ljudevita, bosanskog kralja Tvrtka i srpskog cara Dušana, ali i o crkvenim prvacima Grguru Ninskom i srpskom arhiepiskopu Savi.

Izučavanje istoriografije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji čini se kao pažnje vredna studija slučaja zbog toga što je nastala složenom fuzijom istoriografije Kraljevine Srbije i pripojenih habzburških zemalja. Uz to, već su u prethodnoj istoriografiji postojale heroizovane ličnosti u partikularnim nacionalizmima, srpskom, hrvatskom i slovenačkom. Dalje, ni sama nacionalna politika u međuratnom periodu nije bila jednoobrazna, nego je država u različitim periodima svog postojanja lutala između formulacije o „tri plemena” i integralnog jugoslovenstva. U radu ćemo predstaviti kako se dominantna ideologija oslikavala u nauci, i to onoj koja se mogla iskoristiti za podupiranje dominantnog nacionalnog narativa.¹⁶

Zbog toga što su međuratni heroji i pre Prvog svetskog rata bili predmet historiografskog predstavljanja, postavili ćemo pitanje u kakvoj je vezi predratna i međuratna slika određenih istorijskih ličnosti u historiografskoj produkciji. Sveprisutnost nacionalne istorije u međuratnom političkom diskursu usmerava da se rad koncentrisano posveti samo jednom vidu istoriografije. Zbog toga ćemo se ograničiti na historiografske radove profesora jedina tri međuratna jugoslovenska univerziteta, onih u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Samim tim, u radu se nećemo osvrtni na mnoštvo istorijske publicistike.

Jugoslovenski srednji vek

Veliki broj istaknutih istoričara u međuratnom periodu je pisao o srednjovekovnom poreklu ideje o jugoslovenskom jedinstvu. Profesori koji su se bavili srednjovekovnom istorijom na beogradskom Filozofskom fakultetu po tom pitanju su jednoglasni. Stanoje Stanojević (1874–1937) tvrdio je da su Srbi, Hrvati i Slovenci činili istu etničku celinu još u prapostojbini, a etničko jedinstvo nije razbijeno ni nakon seobe na Balkan.¹⁷ O etničkoj, čak biološkoj istovetnosti jugoslovenskih plemena u srednjem veku pisali su i Vladimir Ćorović (1885–1941) i Viktor Novak (1889–1977).¹⁸ Zagrebački profesor Ferdo Šišić (1869–1940), ia-

¹⁶ Pieter Troch ukazao je na upliv državne nacionalne politike u nastavi istorije u: Pieter Troch, *Nationalism and Yugoslavia. Education, Yugoslavism and the Balkans Before World War II* (London; New York: I. B. Tauris, 2015), 78–102. Vedran Duančić značajno je doprineo proučavanju nauke pod uticajem dominantne ideologije u Kraljevini SHS/Jugoslaviji delom *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia* (Cham: Palgrave Macmillan, 2020). Vidi i hrvatski prevod: *Geografija kao sudbina. Geografija i nacionalističke vizije međuratne Jugoslavije* (Zagreb: Srednja Evropa, 2023).

¹⁷ Станоје Станојевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца* (Београд: Напредак, 1924), 11–12.

¹⁸ Владимир Ћоровић, *Историја Југославије* (Београд: Народно дело, 1933), 1, 20–21; Viktor Novak, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva* (Beograd: autorovo izdanje, 1930), IX–XI

ko je u svom radu diferencirao srednjovekovne Hrvate i Slovence više nego Hrvate i Srbe,¹⁹ sa odobravanjem je gledao na Ćorovićev pristup proučavanju zajedničke, jugoslovenske, istorije u *Istoriji Jugoslavije* (1933).²⁰ I profesor Univerziteta u Ljubljani Milko Kos (1892–1972) pisao je da su Slovenci bili jedno sa Slovenima, koji su u istom trenutku (kraj 6. i početak 7. veka) prodirali ka Jadranu preko Drave, Save i Dunava.²¹ Preovlađujući stav univerzitetskih profesora o zajedničkom poreklu i etničkoj bliskosti Južnih Slovena bio je, nekima od njih, tek uvod u tumačenje čitavog srednjeg veka kao vremena u kom su određeni veliki ljudi prepoznavali težnju jugoslovenskih naroda da budu ujedinjeni u jednu državu. Prvi ujedinitelj Srba, Hrvata i Slovenaca nije, dakle, tražen među Karadorđevićima, u kralju Petru I ili Aleksandru I, nego u „mračnom” devetom veku.

Osnivač „prve Jugoslavije”

„Prva država, koju su osnovali Srbi, Hrvati i Slovenci, bila je država Ljudevita Posavskog (819–822 god.)”.²² Ova rečenica Stanoja Stanojevića otkriva najstarijeg heroja jugoslovenskog jedinstva. Ko je bio knez Ljudevit Posavski? Savremena istoriografija opisala bi ga kao vladara područja između Drave, Save i Kupe, koji se suprotstavio sebi nadređenom markgrofu Furlanije Kadolahu. Nakon neuspešnih žalbi kod franačkog cara Ludviga Pobožnog, knez Ljudevit je 819. godine podigao ustanak. Vremenom, knezu Ljudevitu su se pridružili Timočani, slovensko pleme koje je naseljavalo liminalni prostor između franačke i bugarske države, kao i kranjski i koruški Sloveni. Saveznik Franaka u gušenju Ljudevitovog ustanka bio je dalmatinski knez Borna.²³ Knez Ljudevit je odolevao franačkim napadima godinama, dok 822. godine nije bio primoran da napusti svoju utvrdu u Sisku i pobjegne Srbima. Nakon što je ubio jednog srpskog prvaka, otišao je u Dalmaciju, gde ga je ubio jedan od rođaka kneza Borne, 823. godine.²⁴

No, vratimo li se prelomnoj sintezi o južnoslovenskom srednjovekovlju, koja je oblikovala percepciju istorije tokom prve polovine 19. veka, *Istoriju slovenskih naroda* Jovana Rajića (1795), uočićemo da Rajić u knezu Ljudevitu vidi Bugarina koji ratuje sa hrvatskim vladarem Bornom.²⁵ Ljudevit

¹⁹ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest. Od najstarijih dana do potkraj 1918. Svezak I. (Knjiga I.-III.) Za narodnih vladara. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb: Naklada školskih knjiga, 1925), 41.

²⁰ Фердо Шишић, „Ђоровић Владимир, Историја Југославије”, *Југословенски историски часопис*, год. 1, св. 1–2 (1935), 134.

²¹ Milko Kos, *Zgodovina Slovencev. Od naselitve do reformacije* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1933), 32.

²² Станојевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 21.

²³ Ante Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku”, u *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 44–45.

²⁴ Isto.

²⁵ Јоанн Раич, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Боліаръ, Хорвайшовъ, и Сербовъ. Часъ 2* (Віенна: Стефан Новакович, 1794), 47.

Posavski će tek kasnije da postane tumačen kao prvi heroj jugoslovenske borbe za ujedinjenje, protivnik snažnijeg germanskog zavojevača. Tek sa snaženjem jugoslovenske ideje nakon revolucija 1848/9. godine, knez Ljudevit je postao upotrebljiv istorijski akter. Nedugo nakon neuspjeha nacionalnih programa Revolucije u Austriji, knez Ljudevit je počeo da figurira kao jugoslovenski vladar, i to u slovenačkoj historiografiji. Još je autor prve sinteze o Sloveniji (koja tad formalno-pravno nije bila objedinjena teritorija) na slovenačkom jeziku, Janez Trdina (1830–1905), romantično pripovedao o sličnostima južnoslovenskih plemena slovenskog naroda.²⁶

Stvaranje zajedničke jugoslovenske države udahnilo je Ljudevitu Posavskom, kao istorijskom liku, novi život. Tokom čitavog međuratnog perioda postojao je konsenzus u vezi sa knezom Ljudevitom kao osnivačem prve jugoslovenske države. Tako je Stanojević u njemu video pobunjenika protiv strane vlasti, koji je predvodio etnički neizdiferencirano područje „od Triglava do Timoka”.²⁷ Za njega je knez Ljudevit osnivač prve države na slovenskom Jugu, čime svesno prenebrežava Bugarsku. Koliko je Stanojević diskurs sopstvenog vremena učitavao u srednji vek svedoči još jedan citat: „Stoga Ljudevitova država, po svojoj etničkoj sadržini, nije bila ni srpska ni hrvatska ni slovenačka, ili upravo bolje: ona je bila i srpska i hrvatska i slovenačka.”²⁸

Ferdo Šišić bio je nešto umereniji u oceni Ljudevitovog značaja. Za njega je knez Ljudevit „bio jedini hrvatski vladar, koji je oko sebe okupio pored panonskih Hrvata još i velik dio Slovenaca i podunavskih Slovena, valjda Srba, ravnajući bar kroz jedno vrijeme sudbinom čitave zemlje od izvora Save do ušća Timoka u Dunav”.²⁹ Ipak, uočljivo je da Šišić Timočane uz male ograde ubraja u Srbe, dok Slovene u Štajerskoj i Kranjskoj naziva modernim nacionalnim imenom Slovenaca.

Ljudevit Posavski je održao svoju poziciju preteče jugoslovenskog ujedinjenja i u vreme kada je država promovisala integralno jugoslovenstvo. Istoriografska sinteza koja je trebalo da predstavi Kraljevinu Jugoslaviju kao krunu vekovnih jugoslovenskih stremljenja, *Istorija Jugoslavije* Vladimira Ćorovića, Ljudevitovu pobunu ocenjuje kao „pokušaj stvaranja prve jugoslovenske države”.³⁰ On oslikava stanje nakon smrti cara Karla Velikog i samovolju furlanskog upravnika Kadolaha, protiv koga je knez Ljudevit ustao. Njegova velika zasluga je što „je obuhvatio sva tri naša plemena, Srbe, Hrvate i Slovence, kao svesnu etničku zajednicu protiv Franaka”.³¹

Što se tiče Milka Kosa, i u njegovom delu se knez Ljudevit posmatra kao vođa Južnih Slovena. Nakon neuspešnih pregovora sa dvorom Ludviga

²⁶ Janez Trdina, *Zgodovina slovenskega naroda* (Ljubljana: Matica slovenska, 1866).

²⁷ Станојевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца*, 22.

²⁸ Isto.

²⁹ Šišić, *Hrvatska povijest. Od najstarijih dana do potkraj 1918. Svezak I*, 36.

³⁰ Naslov IV poglavlja Ćorovićeve *Istorije Jugoslavije*.

³¹ Торовић, *Историја Југославије*, 38.

Pobožnog, Ljudevit Posavski je, prema Kosu, pomoću svojih kontakata sa Timočanima i Slovencima isplanirao širu pobunu, koja je „prvi zametak zajedničke države Južnih Slovena”.³²

Stanojević, koji je i pre Prvog svetskog rata bio angažovan na nacionalnoj (srpskoj) *stvari*,³³ nedvosmisleno je prevodio novu nacionalnu politiku države u istoriografski narativ, time povratno učvršćujući poželjnu ideju o troplemenom narodu. Kraljevina SHS, ovako posmatrana, konačno je ostvarenje cilja za koji se knez Ljudevit borio pre 1100 godina.³⁴ S druge strane, u međuratnom periodu opstala je, kod svih autora, i slobodna kvalifikacija Panonske kneževine kao hrvatske države. Njome je predeo između Save i Drave nacionalizovan kao deo hrvatskog etničkog prostora, makar od 9. veka.

Pozitivna slika o Ljudevitu Posavskom, ipak, nije bez pukotina. Po Ćoroviću, knez Ljudevit jeste bio (nacionalno) svesniji od dalmatinskog kneza Borne, koji je uprkos svom hrvatskom poreklu stao na stranu Franaka, ali je Ljudevitov savez Južnih Slovena bio čisto odbrambeni, a ne proaktivni. Pored toga, ubivši nepoznatog srpskog plemića koji mu je pružio utočište, ogrešio se o domaćina i, time, o narodno jedinstvo.³⁵ Kos se fokusirao na važnost Ljudevitovog ustanka za Slovence. Njegova propast imala je tragične posledice. Naime, kao reakcija na slovenačku pomoć Ljudevitu ukinuta je, po Kosu, lokalna autonomija slovenačkog plemstva, nakon čega dolazi do potpune franačke/germanske dominacije.³⁶

Međuratni profesori srednjovekovne istorije saglasni su da je Ljudevit stvarao državu koja je okupljala Srbe, Hrvate i Slovence – tri plemena koja su u 20. veku činila Jugoslaviju. Pritom, treba istaći da ni sam knez Ljudevit u franačkim izvorima nije posvedočen kao Hrvat, narod uzvodno uz Savu i Dravu nisu okarakterisani kao Slovenci, niti Timočani kao Srbi. Savremeni politički trenutak uslovio je istorijsku imaginaciju koja je na prikazani način težila da uokviri prošlu stvarnost. Već smo primetili da su određeni autori još sredinom 19. veka u Ljudevitu videli začetnika Jugoslavije, no ne treba izgubiti iz vida da je ovaj knez, kome je slobodno pripisano poreklo u učitana politička namera, za 125 godina u istoriografiji od stranog zavojevača postao osnivač prve zajedničke jugoslovenske države. Povrh toga, Ljudevitov sukob sa Francima olakšao je instrumentalizaciju njegove predstave u dvadesetom veku, jer je on mogao da se predstavi kao protivnik germanske agresije i borac za narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

³² „Prvi zametek skupne države Južnih Slovanov”, Milko Kos, *Zgodovina Slovencev*, 69.

³³ Вељко Станић, „Станоје Станојевић”, *Срби 1903–1914. Историја угеја*, прир. Милош Ковић (Београд: Слио, 2015), 588.

³⁴ Stanojević ovu tvrdnju ponavlja u delu *Наши владари* (Београд, Народно дело, 1927), 3–4. У њему је Лјудевит означен као „први српско-хрватско-словеначки владар”.

³⁵ Ђоровић, *Историја Југославије*, 38. Види и: Владимир Ђоровић, *Хисторија Босне. Прва књиџа* (Београд: СКА, 1940), 128.

³⁶ Kos, *Zgodovina Slovencev*, 71–72.

Dihotomija: kralj Tvrtko i car Dušan

„Pojav bosanskog kralja Tvrtka, po lozi srpske i hrvatske krvi, usled premoći zakletog severnog neprijatelja, ostaje kao jedan meteorni bljesak, čiji sjaj i danas zasenjuje oči iz godine posle katastrofe na Kosovu, u povelji koju je izdao ‘Stefan Tvrtko po božijoj milosti, kralj Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja’, koji je na čas postao nada jednako Hrvatima i Srbima.”³⁷

Na ovaj način uvodi Viktor Novak u, po njegovoj proceni, najstarije pisano svedočanstvo o drevnosti jugoslovenske misli. I zaista, činjenica da se kralj Tvrtko istovremeno smatrao kraljem „Srbijem”, Bosne i Hrvatske, biće odlučujuća u heroizaciji ovog srednjovekovnog vladara u međuratnoj historiografiji. Njegova figura posebno je vredna pažnje zbog toga što je često posmatrana u paritetu sa tradicionalnim herojem srpskog nacionalnog narativa – carom Stefanom Dušanom, zbog hronološke bliskosti i percipirane ideološke razlike.

O bosanskom kralju Tvrtku i srpskom caru Dušanu, zbog toga što su žive figure sećanja, nije neophodno pisati naročito detaljno. Stariji među njima, Stefan Dušan, bio je srpski kralj od 1331. godine. Nakon osvajачkih uspeha u Makedoniji, Dušan je krunisan za cara, 1346. godine. Dušanova država, na teritorijalnom vrhuncu, izbila je i na Pagasteički i na Korintski zaliv, i upamćena je kao najveća država jednog srpskog vladara. Početak propasti države Nemanjića koincidirao je sa Dušanovom smrću, 1355. godine. Sama veličina „Dušanovog carstva” bila je značajna figura pamćenja srpske novovekovne elite, posebno mobilisana nakon što je Srbija stekla nezavisnost 1878. godine.³⁸

U trenutku Dušanove smrti, bosanski ban Tvrtko verovatno je imao manje od osamnaest godina. Nasledio je svog strica Stefana II 1353. godine, ali je u punom smislu konsolidovao svoj položaj tek 1367, porazivši sebi suprotstavljene velikaše. Smrt srpskog cara Uroša iskoristio je da proširi svoju državu na istok i jug, i naposljetku da se kruniše za kralja 1377. godine. Tvrtkov prodor na zapad omogućila je smrt mađarskog kralja Lajoša i početak stranačkih borbi oko krune svetog Stefana. Tvrtkovom kraljevskom naslovu, pored Srba i Bosne, pridodati su i Dalmacija i Hrvatska. No, ni njegova državna tvorevina nije nadživela svoga kreatora. Tvrtkova smrt 1391. tumačena je kao početak pada bosanske srednjovekovne države. Za ovaj rad važno je napomenuti da je Tvrtko bio unuk Jelisavete, kćeri srpskog kralja Dragutina, i sin Jelene, koja je poticala iz jedne od najmoćnijih hrvatskih plemićih porodica – Bribirskih.³⁹

³⁷ Novak, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*, XV

³⁸ O sećanju na cara Dušana na više mesta govori se u: Stefan Rohdewald, *Sacralizing the Nation through Remembrance of Medieval Religious Figures in Serbia, Bulgaria and Macedonia* (Leiden: Brill, 2022), a za nas je naročito važan pomen na stranicama 364–367.

³⁹ Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе* (Београд: Српска књижевна задруга, 1964), 121–123.

Obratimo, najpre, pažnju na predstave o Tvrtku u međuratnoj istoriografiji. Priroda Tvrtkove države nije posmatrana jednoobrazno. Za Stanojevića, Tvrtko je vladar „bosanske srpske države”, koji je napravio zametak srpskohrvatske države do kraja svoje vladavine.⁴⁰ Stanojević posmatra Tvrtka kao srpskog vladara, a srpski karakter srednjovekovne Bosne potvrđuje i kad piše kako je ona jedna od pet srpskih država koje su pale pod osmansku vlast u 15. veku.⁴¹ Stanojevićev mlađi kolega, Ćorović, takođe je ubrajao Tvrtka među srpske vladare.⁴²

Drugu nacionalnu pripadnost Tvrtku pripisuje Šišić. U reizdanju njegovog *Pregleda povijesti hrvatskoga naroda* iz 1920. godine ponavljaju se stavovi izneseni i pre jugoslovenskog ujedinjenja. Za Šišića kralj Tvrtko je talentovan vođa, koji je prvi vladar „hrvatske krvi” koji je nakon 300 godina vladao većinom Hrvata (i Srba).⁴³ Tragedija Tvrtkovog rada na proširenju države je u kratkotrajnosti – on umire tek godinu dana nakon što je Hrvatsku i Dalmaciju uvrstio u svoju titulaturu. Da nesreća bude veća, Tvrtkov naslednik Stjepan Dabiša bio je „muž neodlučan i povodljiv, koji nije znao održati tečevine Tvrtkove”.⁴⁴

Tvrtkovo poreklo, ipak, nije bila centralna tačka pripovesti o ovom bosanskom vladaru. Najvažniji deo narativa o Tvrtku je ideologija iza ekspanzije njegove države. I Stanojević i Ćorović su naglasili Tvrtkovu osvajačku koncepciju uporedivši je sa ekspanzijom Dušanove države. Kod Stanojevića, osnovna slabost pristupa cara Dušana bilo je stvaranje (etnički) heterogene države. Drugim rečima, Dušan jeste državu proširio, ali teritorijama naseljenim nesrpskim stanovništvom.

Ova ideja dolazi do posebnog izražaja kod Ćorovića, zbog toga što je on od Tvrtka načinio centralnu ličnost pripovesti o nacionalnom srednjovekovlju. On je prvom bosanskom kralju posvetio monografiju 1925. godine. U ovom delu je Ćorović po mnogim parametrima poredio cara Dušana i kralja Tvrtka. Dušanova osvajanja, po Ćorovićevom mišljenju, jesu bila velika, ali su zemlje u koje je on dopro bile daleke. Ćorović to ocenjuje kao „varku snage” i „nesumnjivo više slabost nego jačinu”.⁴⁵

Suprotna od Dušanove:

„Tvrtkova koncepcija bila je, – u koliko se to sa svima rezervama za Srednji Vek uopšte može reći – nacionalnija i u mnogom stvarnija. Njegova Bosna imala je centralni položaj u srpsko-hrvatskom narodu i bila je gotovo

⁴⁰ Станојевић, *Историја Срба, Хрватџа и Словенаца*, 45–47.

⁴¹ Isto, 49.

⁴² Владимир Ђоровић, *Краљ Тврџко I Коџроманић* (Београд–Земун: Графички завод „Макарије” А. Д., 1925), 1.

⁴³ Uporediti: Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Od najstarijih dana do godine 1873* (Zagreb: Matica hrvatska, 1916), 123; Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Od najstarijih dana do 1. decembra 1918* (Zagreb: S. Kugli, Knjižara Kr. sveučilišta i Jugoslovenske akademije, 1920), 190–191.

⁴⁴ Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 191.

⁴⁵ Ђоровић, *Краљ Тврџко I Коџроманић*, 94.

kao određena, da obuhvati na oba krila oba naša plemena. Sve područje Tvrtkove aktivnosti imalo je samo naš nacionalni elemenat. Tvrtko je bio prvi koji je osetio taj geografski značaj Bosne. On je to učinio, naravno, u času, kad su oba druga plemenska činioca bila u nemogućnosti ili da rade samostalno, kao Hrvati, ili da nastave početo delo Milutinovo i Dušanovo, kao Srbi.”⁴⁶

Dakle, savremeno shvatanje o postojanju srpskohrvatskog naroda i srpskog i hrvatskog plemena transpozicionirano je u četrnaestovekovni kontekst i učitano Tvrtku. Političko delovanje bosanskog kralja je, po Ćoroviću, bilo inspirisano etničkim motivima i shvatanjem kako država treba da bude politički okvir života jednog naroda.

Ćorović zaključuje da je Tvrtko „kao srpskohrvatski vladalac ako ne nacionalno svesniji od Dušana ‘pošto je to suviše smelo i nehistoriski reći’, ono svakako nacionalno stvarniji”.⁴⁷ Beogradski profesor bio je oprezan prilikom učitavanja nacionalnih osećanja srednjovekovnim vladarima. No, uprkos ogradama on nastavlja da piše o nacionalno stvarnijoj koncepciji kralja Tvrtka, naspram Dušana koji je u carstvo uključio krajeve nenaseljene Južnim Slovenima. Tvrtko to, po Ćoroviću, ne čini slučajno:

„Doveo je u bližu zajednicu dve naše oblasti, dugo zavađene i sa raznim kulturama, ali sa osnovno istim narodom. To je bio i Tvrtkov plan; možda suviše smeo, nesumnjivo suviše obiman, ali u osnovi pozitivan i stvarno jedini plan s dubljim rešenjem srpskohrvatskog državnog pitanja.”⁴⁸

Savremeni istoričar dužan je da nad iznesenim kvalifikacijama zastane i bez sitničavosti i anahronih spočitavanja manjkavosti Ćorovićevog pristupa proučavanju prošlosti sagleda implikacije ovakve predstave kralja Tvrtka. Ćorovićev Tvrtko je vladar koji je uspeo da premosti kulturne razlike između dva plemena i da stvori jedinstvenu srpskohrvatsku državu. Ovim je Ćorović indirektno odgovarao delu istoriografije koja je insistirala na nepremostivosti razlika između srpskog i hrvatskog naroda koje su zasnovane na verskoj podeli i diferenciranosti „latinskog Zapada” i „vizantijskog Istoka”.⁴⁹ On Bosnu ne posmatra kao najistočniju zemlju katoličanstva, niti kao najzapadniju zemlju pravoslavlja, nego kao nukleus koji može da ujedini Južne Slovene natkonfesionalno. „Srpskohrvatsko pitanje” Ćorović je preneo u srednji vek, i hvalio onog vladara kom je pripisao rešenje ovog pitanja kroz integraciju. Ćorović svoje gledište nije izmenio ni pišući *Istoriju Jugoslavije*. Car Dušan, „bolji vojnik nego državnik”, još uvek služi kao negativni primer, koji treba da bude i opomena o karakteru srpskog naroda: „ponekad se čak htelo reći da je to bez malo rasna crta celog srpskog naroda, vidno obeležena u Dušanovoj sudbini”.⁵⁰ Kao i za Novaka,

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto, 95.

⁴⁹ Janković, „Do the Dictatorships Ever End?”, 122.

⁵⁰ Ћоровић, *Историја Југославије*, 147.

Tvrtko je i za Ćorovića meteor, tek bleštavi nagoveštaj nečega što će se čekati dugo – zajedničke srpskohrvatske države.⁵¹

Iz predstavljenog može da se zaključi da su osvajanja cara Dušana od strane međuratnih beogradskih istoričara bila predstavljana kao mač sa dve oštrice. S jedne strane, to jeste bio vrhunac moći srpske srednjovekovne države, ali je uključivanje neslovenskog stanovništva u državu oslabilo nemanjićku državu i uzrokovalo njenu skoru propast. Brza propast zaostavštine, ipak, nije bila kontraargument kada se pisalo o kralju Tvrtku. Naprotiv, Tvrtkovo širenje i na istok i na zapad i Stanojević, i Ćorović, i Šišić posmatraju pozitivno, podržavajući njegov pokušaj stvaranja nezavisne srpskohrvatske države. Setimo li se da su istoričari koji daju prednost Tvrtku nad Dušanom pisali i o drevnosti etničkog jedinstva Srba i Hrvata, možemo da otvorimo pitanje o rasijalističkom poreklu tvrdnje da je srpskohrvatsko državno rešenje prirodno i u svim vekovima bolje nego multietničko rešenje.

Crkveni, a narodni: episkop Grgur i arhiepiskop Sava

Ovaj odeljak biće posvećen slici srednjovekovnih heroja koji su predstavljeni kao partikularni nacionalni heroji – značajni naročito za jedno od tri plemena, a koji su bili klirici. U pitanju su ninski episkop Grgur i srpski arhiepiskop Sava (Nemanjić). Slika obojice značajna je zbog toga što su se oni u međuratnom periodu posmatrali kao značajni borci za narodnu stvar Hrvata i Srba u srednjem veku. Kako su episkop Grgur i hrvatski kralj Tomislav bili savremenici, često su bili posmatrani jedan u odnosu na drugog. Zbog toga će u ovom odeljku biti reči i o predstavi kralja Tomislava, kako bi analiza predstava o episkopu Grguru bila što potpunija.

Grgur Ninski bio je hrvatski biskup koji se spominje 925. i 928. u spisima splitskih sinoda, na kojima se raspravljalo o crkvenoj jurisdikciji u Dalmaciji i Hrvatskoj. Rezultat tih sinoda bilo je ukidanje Ninske biskupije, a Grgur je morao da se zadovolji malom Skradinskom biskupijom. Tokom 19. veka, u hrvatskoj historiografiji posmatran je kao branitelj glagoljaške službe, to jest borac za službu na narodnom jeziku, nasuprot latinskom.⁵²

Tri stoleća kasnije, jedna od najuticajnijih ličnosti u Srpskim zemljama bio je Rastko (monaško ime Sava), sin velikog župana Stefana Nemanje. Sava je postao prvi srpski arhiepiskop 1219. godine i ostavio je traga kako u ustanovljenju crkvene organizacije u srpskoj srednjovekovnoj državi tako i po delatnosti na polju diplomatije i prava. Kult arhiepiskopa Save, tj. Svetog Save, postao je snažan nakon njegove smrti (1236. godine) i uz različite transformacije i nova čitanja opstao je do početka 20. veka, koji je u fokusu ovog rada.

⁵¹ Isto, 193.

⁵² „Grgur Ninski”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2024, datum pristupa 8. 12. 2024, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/grgur-ninski>.

Vratimo se u Kraljevinu SHS. Hiljadugodišnjica krunisanja hrvatskog kralja Tomislava, Grgurovog savremenika, pala je 1925. godine. Tim povodom u Zagrebu upriličeno je nekoliko manifestacija.⁵³ Viktor Novak bio je aktivan u sokolskoj proslavi jubileja, a objavio je i članak o Tomislavu u kom je prvog hrvatskog kralja uokvirio u opšti tok jugoslovenske istorije. Novak je oslikao Tomislava kao „mladoga junaka”, čiji su odbrambeni ratovi protiv Mađara i Bugara budili „golemu samosvest u narodu”.⁵⁴ No, Tomislavljevo nasleđe, po Novaku, kvario je njegov kompromis sa rimskim papom u pogledu jezičkog pitanja u crkvi. Naime, Novak staje na stranu Grgura Ninskog, koji se zalagao za nastavak slovenske službe u Hrvatskoj, a pristalice latinskog time diskvalifikuje. Novak piše kako je Grgur Ninski ustao „u odbranu narodne svetinje”, braneći slovensku službu „ponosan (na) snagu i lepotu našeg jezika”.⁵⁵

Grgurova sudbina je, za Novaka, tragična – njegova episkopija je ukinuta, on je sklonjen na nebitno mesto: „Borac za nezavisnost hrvatske narodne crkve, dakle protagonist prave narodne politike, jurišao je osamljen na izazovan bes i gnjev latinaških sveštenika”.⁵⁶ Dalekosežna zasluga Grgurova je u tome što je spasao hrvatski narod sudbine Germana naseljenih u Galiji, Španiji i Italiji – sudbine potpune asimilacije sa lokalnim romanskim stanovništvom.⁵⁷ Novak ga čak poredi sa srpskim arhiepiskopom Savom, s tim što Grgurovo „zavetno delo, da narodni duh prožme uz crkvu i sav javni i državni život” nije bilo ostvareno, za razliku od Savinog. Grgurova „narodna stranka” poražena je od strane pape i njegovih saveznika na hrvatskom tronu. Sam Grgur, uprkos porazu, po Novaku je postao prototip „brastva i narodne borbe Hrvata i Jugoslovena protiv tuđinskih prisezanja na naša sveta narodna i ljudska prava. *Jer otporna snaga Hrvata od 1192. do 1918. bila je ona, koju je namro u baštinu svetli genije Grgura Ninskog (kurziv V. N.)*”.⁵⁸ Dakle, Novak Grguru Ninskom daje centralnu ulogu u hrvatskoj istoriji, koja je za njega obeležena hrvatskom otpornošću asimilaciji od strane dominantnijih, neslovenskih naroda.

Novakov kolega iz njegovih zagrebačkih dana Šišić nije u Tomislavljevim ustupcima Rimu video slabost. Raspravu o jeziku crkvene službe Šišić nije posmatrao toliko prioritarno, iako priznaje da se slovenska služba u Hrvatskoj održala „zacijelo zbog energičnoga istupa biskupa Grgura”.⁵⁹ Ninski episkop pominje se i u Ćorovićevoj *Istoriji Jugoslavije*. Grgur je savremenik prvog kralja

⁵³ Složeno obeležavanje hiljadugodišnjice krunisanja kralja Tomislava tema je monografije: Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina. Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas* (Zagreb: Despot Infinitus, 2018).

⁵⁴ Виктор Новак, *О хилџадугодишњици хрватској краљевској* (Београд: Народна мисао, 1925), 6–7.

⁵⁵ Isto, 9.

⁵⁶ Isto, 10.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto, 13.

⁵⁹ Šišić, *Hrvatska povijest*, 110.

među „Hrvatima i Jugoslovenima uopšte” Tomislava.⁶⁰ No, Ćorovićeva slika dosta se razlikuje od Novakove. Za Ćorovića, episkop Grgur je više branio „položaj svoj i svoje episkopije nego ugrožene slovenske službe”.⁶¹ Ćorovićev tekst praktično demontira kult Grgura Ninskog, navodeći da je nesporna bila episkopova borbenost, ali ne za slovenstvo nego za sopstvenu moć.⁶²

Pregled predstava arhiepiskopa Save počemo Stanojevićevom. Stanojević je u *Istoriji Srba, Hrvata i Slovenaca* Savino delovanje video kao deo napredovanja srednjovekovne srpske države u svim pravcima. „Najmlađi Nemanjin sin, Sv. Sava”, bio je „velik podjednako i kao državnik i kao organizator”, piše Stanojević.⁶³ Petnaest godina kasnije, on je povodom 800-godišnjice Savine smrti napisao romantizovanu popularnu biografiju *Sveti Sava*, u kojoj je mnogo legendarnog uvrstio u priču o životu sina Stefana Nemanje. Stanojević, sumirajući, piše o arhiepiskopu Savi:

„Ne može biti sumnje, da je Sv. Sava još za života uživao neobično velik i neosporen ugled u celom narodu. Njega su voleli zbog velike dobrote, koju je svuda pokazivao, zbog silnih dobročinstava, koja je svakom prilikom činio, njega su poštovali zbog velikih zasluga za narod, crkvu i državu, njemu su se divili zbog neumornog rada, i osobito, zbog pobožnog i svetačkog života, koji je bio svetao, čist i neprikosnoven.”⁶⁴

Hiperbolične su ocene Savinih osobina: „Sv. Sava je brzo i lako sve shvatao, neobično se dobro orijentisao i snalazio se bez teškoće odmah u svakoj prilici i u svakoj situaciji. Njemu je uvek sve bilo jasno i on je uvek sve dobro i tačno video i cenio.”⁶⁵ Stanojević nastavlja pohvale Savi do trenutka kada zaključuje da je Sava bio i konzervativac i revolucionar, reformista i čuvar legitimiteta. Naposletku, Stanojević piše da je, pored srpske crkve, Sava osnovao i srpsku književnost i stvorio srpski nacionalizam, „koji je postao glavna odlika i najistaknutija osobina našeg narodnog bića i sadržina našeg narodnog života”.⁶⁶ Stanojevićeva biografija *Sveti Sava*, jasno je, još u svoje vreme nije bila pisana za stručnu publiku. No, ovde smo predstavili neke od citata i ideja iz tog dela zbog toga što ono demonstrira na koji način profesionalni istoričar koristi svoje znanje za pisanje istorijske publicistike za savremenu političku upotrebu. Stanojevićev *Sveti Sava* spisak je, oduzme li se od nje pregled događaja iz života arhiepiskopa Save, poželjnih osobina i saveta za vođenje savremene srpske nacionalne politike, po ukusu autora.

⁶⁰ Ћоровић, *Историја Југославије*, 56.

⁶¹ Isto, 56.

⁶² Isto, 57.

⁶³ Станоје Станојевић, *Историја Срба, Хрвата и Словенаца* (Београд: Напредак, 1920), 41. Станојевић је настао похвално да се изражава о архиепископу Сави и у краћем делу, *Борба Срба за српско-хрватско уједињење* (Београд: Књижевна радница Фрање Баха, 1930).

⁶⁴ Станоје Станојевић, *Свети Сава* (Београд: s.n., 1937), 101.

⁶⁵ Isto, 113.

⁶⁶ Isto, 123.

Vladimir Ćorović ocenio je Savin rad kao značajan, takođe naglasivši njegove organizatorske sposobnosti. U nacionalnu tendenciju Savinog delovanja „ne može biti nikakve sumnje”, iako Ćorović priznaje da je to za 13. vek neobična pojava.⁶⁷ Ne bi li to dodatno ilustrovao, Ćorović piše: „Jednog Grka vladiku koga je zatekao u Prizrenu, svog u Hristu brata, on je odmah smenio i na njegovo mesto doveo jednog Srbina. Ta činjenica kazuje sve.”⁶⁸ Ipak, Ćorovića karakteriše kritička distanca od predanja o Savi koja ne karakteriše Stanojevićeva dela. Mlađi istoričar primećuje da je Savin lik tipski konstruisan kao „svetiteljski heroj-civilizator”.⁶⁹

Arhiepiskop Sava posmatran je u međuratnoj historiografiji kao ličnost od odlučujuće važnosti za srpsku nacionalnu istoriju. Njemu je pripisana zasluga nacionalne integracije srpskih zemalja, koja je održana unutar organizacije koju je utemeljio – crkve. Ipak, Savino delo nije tumačeno kao korak u viševekovnoj jugoslovenskoj integraciji. Slično se može videti i na primeru episkopa Grgura, čije je delo takođe ocenjeno kao važno na partikularnom, hrvatskom nivou, ali ne kao krucijalno za pitanje jugoslovenskog zbližavanja. Primetno je da je Ćorović kritički posmatrao „nasleđe” Grgura Ninskog, i da je čak priču o arhiepiskopu Savi pokušao da uokviri u model prepoznatljiv i u drugim nacionalnim pripovestima. Ćorovićev pristup u kontrastu je u odnosu na Novakovo insistiranje na Grgurovoj nacionalnoj misiji i Stanojevićev pristanak na perpetuiranje i kodifikaciju mitologije o jednoj od najvažnijih ličnosti srpskog srednjeg veka. Razlika između Šišićeve i Novakove slike Grgura Ninskog uzrokovana je time što dva istoričara posmatrajući hrvatsku srednjovekovnu istoriju naglašavaju različite stvari. Šišiću je dovoljan Tomislavljev kraljevski naslov kao potvrda hrvatske državnosti, dok je Novakov prioritet suštinska odvojenost Slovena od „stranaca” – u ovom slučaju papskog uticaja preko latinskog jezika.

Zašto Ulrih II nije predstavljen kao heroj?

Slovenački slučaj može da deluje zapostavljeno u radu. No, to je posledica Kosovog pristupa koji se unekoliko razlikuje od onog njegovih savremenika u Zagrebu i Beogradu. Milko Kos, kada piše o Ulrihu II Celjskom, grofu koji je sredinom 15. veka objedinio kontrolu nad značajnim delom današnje Slovenije, bansku titulu u Hrvatskoj, blisku rodbinsku vezu sa srpskim despotom i pretenzije na bosansku krunu, ne reprodukuje postojeće stereotipe o jugoslovenskoj ideji ovog plemića.⁷⁰ Možda se odsustvo aktivnijeg angažmana slovenačkog profesora u potrazi za srednjovekovnim herojima može razumeti kao nastavak ideje malo starijeg, istaknutog slovenačkog istoričara Josipa Grudena (1869–1922). Gruden je u svojoj predratnoj *Zgodovini slovenskega naroda* pisao:

⁶⁷ Ћоровић, *Историја Југославије*, 108.

⁶⁸ Isto, 109.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Kos, *Zgodovina Slovencev*, 219–220.

„Naša istorija nije istorija knezova i vojvoda, jer je doba nezavisnosti trajalo prekratko, niti je to prvenstveno istorija slavnih ljudi, već istorija slovenačkog naroda, kako je on živeo, radio i stradao, kojim je uticajima bio izložen, i kako su nastale političke i kulturne forme u kojima sada živi.”⁷¹

Ni slovenački geograf Anton Melik, autor prvog sintetičkog pregleda jugoslovenske istorije (*Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, 1919), nije smatrao težnje Ulriha II za jugoslovenske. Po njemu, nije bio najveći problem to što su celjski grofovi nemačkog porekla – to je moglo da bude rešeno asimilacijom sa većinskim stanovništvom u budućnosti. Najveći problem eventualnog jugoslovenskog državotvornog projekta celjskih grofova je, za Melika, predstavljao nepovoljan položaj Jugoslovena između Osmanlija i Habsburga, kao i nerazvijenost nacionalne svesti u 15. veku.⁷² Dakle, Milko Kos nije svojim tumačenjem uneo veliku novost u slovenačku historiografiju. Njegova interpretacija namera Ulriha Celjskog ukazuje nam na otpornost određenih historiografskih predstava zahtevima dnevne politike. U vreme integralnog jugoslovenstva, Kos nije celjskog grofa prekrajao za kalup.

Zaključak

Vratimo li se na pitanja postavljena na samom početku, najpre možemo primetiti da su u jugoslovenskoj međuratnoj historiografiji mnogi akteri nacionalne istorije predstavljeni kao njeni heroji. Za srednji vek karakteristično je to što su dva najistaknutija heroja jugoslovenske integracije dva svetovna vladara, knez Ljudevit Posavski i kralj Tvrtko I Kotromanić. Iako Ljudevita i Tvrtka deli pet i po vekova, u analiziranoj historiografiji istoričari su im pripisivali određene slične osobine. Najpre, obojica su delovali sa svešću o istovetnosti naroda kojim su vladali. U Tvrtkovom slučaju nadilaženje razlika između Srba i Hrvata posebno je naglašeno i time što je on uspeo da premosti konfesionalne barijere između bogumila, pravoslavaca i katolika. Potom, i Ljudevit i Tvrtko su uspostavili kratkotrajne političke tvorevine, koje ih nisu nadživele. Time je njihovo delo dodatno dobilo oreol ambicioznog, ali preuranjenog projekta, koji treba ponoviti u budućnosti zbog toga što je on na korist jugoslovenskih plemena.

Za razliku od svetovnih srednjovekovnih vladara, crkveni heroji jesu pominjani i hvaljeni, no njihovo delo kao da je ostalo ograničeno značajem za jedno od „plemena” – srpsko u slučaju arhiepiskopa Save i hrvatsko u slučaju biskupa Grgura Ninskog. Zbog toga što su svetovni vladari uspevali da ovladaju teritorijom koja je mogla da se tumači kao zametak Jugoslavije, oni su predstavljali mnogo značajnije heroje jugoslovenske integracije nego crkveni heroji.

⁷¹ Vasilij Melik, „Ob reprintu Zgodovine slovenskega naroda”, u Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda* (Celje: Mohorjeva družba, 1992), XX.

⁷² Anton Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, I del (Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919), 219–221.

Što se tiče historičara čija su dela bila pod lupom (Stanojevića, Ćorovića, Novaka, Šišića, Kosa), ne treba smetnuti sa uma da su oni kao univerzitetski profesori u međuratnom periodu bili državni činovnici. Kao takvi, nije iznenađujuće što su njihova tumačenja bila, ako ne u potpunom skladu, onda ne nasuprot državnoj politici izgradnje nacionalnog identiteta. U delima beogradskih profesora, verovatno zbog bliskosti centra političke moći, osetnije su refleksije promena zvaničnog narativa, ali i ambicija da svojim delom sintetički obuhvate sva tri „plemena”. Ipak, ni Šišić ni Kos pišući o Hrvatima i Slovencima ne izostavljaju osvrt na jugoslovenske okvire važnih epizoda istorije ta dva naroda. Kosova predstava Ulriha Celjskog ne poriče jugoslovensko nacionalno jedinstvo, nego ga samo ne učitava u delovanje tog grofa.

Celovito posmatrano, legitimisanje jugoslovenske ideje posezanjem za njenom drevnošću olakšano je pronalaskom heroja – Ljudevit je od Bugarina postao ujedinitelj Srba, Hrvata i Slovenaca u borbi protiv tuđina, Tvrtko je od srpskog ili hrvatskog vladara postao srpskohrvatski, a njihove kratkotrajne državne tvorevine tumačene su kao stepenice ka ujedinjenoj Jugoslaviji. Predstave nasleđene iz predratnog perioda nadograđene su eksplicitnijom *jugoslavizacijom* srednjovekovnih aktera. Srednjovekovni heroji trebalo je da budu potporni stub nacionalne ideologije i opravdanje postojanja zajedničke države. Nakon milenijuma borbe zajedničkih jugoslovenskih heroja za nacionalno jedinstvo – ko je mogao da ga osporava i narušava u savremenosti.

Spisak referenci

Objavljeni izvori:

- Carlyle, Thomas. *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, edited by David R. Sorensen and Brent E. Kinser. New Haven: Yale University Press, 2013.
- Ćorović, Vladimir. *Historija Bosne. Prva knjiga*. Beograd: SKA, 1940. (Cyrillic)
- Ćorović, Vladimir. *Istorija Jugoslavije*. Beograd: Narodno delo, 1933. (Cyrillic)
- Ćorović, Vladimir. *Kralj Tvrtko I Kotromanić*. Beograd–Zemun: Grafički zavod „Makarije” A. D., 1925. (Cyrillic)
- Kos, Milko. *Zgodovina Slovencev. Od naselitve do reformacije*. Ljubljana: Jugoslovenska knjigarna, 1933.
- Melik, Anton. *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev, I del*, Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919.
- Novak, Viktor. *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*. Beograd: autorovo izdanje, 1930.
- Novak, Viktor. *O hiljadugodišnjici hrvatskog kraljevstva*. Beograd: Narodna misao, 1925. (Cyrillic)
- Plutarh. *Usporedni životopisi. I*, Zagreb: August Cesarec, 1988.
- Raič, Ioann. *Istorija raznych "slavenskich" narodov" naipače Bolgar", Horvatov", i Serbov". Čast' 2*. Vienna: Stefan Novakovič, 1794. (Cyrillic)
- Stanojević, Stanoje. *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Napredak, 1920. (Cyrillic)
- Stanojević, Stanoje. *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Napredak, 1924. (Cyrillic)
- Stanojević, Stanoje. *Naši vladari*. Beograd: Narodno delo, 1927. (Cyrillic)
- Stanojević, Stanoje. *Sveti Sava*. Beograd: s.n., 1937. (Cyrillic)
- Šišić, Ferdo. „Ćorović Vladimir, Istorija Jugoslavije”. *Jugoslovenski istoriski časopis*, god. 1, sv. 1–2 (1935), 130–135. (Cyrillic)
- Šišić, Ferdo. *Hrvatska povijest. Od najstarijih dana do potkraj 1918. Svezak I. (Knjiga I.-III.) Za narodnih vladara. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: S. Kugli, Naklada školskih knjiga, 1925.
- Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Od najstarijih dana do godine 1873*. Zagreb: Matica hrvatska, 1916.
- Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda. Od najstarijih dana do 1. decembra 1918*. Zagreb: Knjižara Kr. sveučilišta i Jugoslovenske akademije, 1920.

Izvori sa interneta:

- *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. „Grgur Ninski”. Datum pristupa 8. 12. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/grgur-ninski>.
- *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. „Ljudevit Posavski”. Datum pristupa 7. 12. 2024. <https://enciklopedija.hr/clanak/ljudevit-posavski>.
- *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. „Tvrtko I. Kotromanić”. Datum pristupa 8. 12. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tvrtko-i-kotromanic>.

Literatura:

- Baker, Thomas N. „National History in the Age of Michelet, Macaulay, and Bancroft”. In *A Companion to Western Historical Thought*, edited by Lloyd Kramer and Sarah Maza, 185–204. Malden, Mass; Oxford: Blackwell Publishers, 2002.
- Bentley, Michael. „Introduction: Approaches to Modernity: Western Historiography Since the Enlightenment”. In *Companion to Historiography*, edited by Michael Bentley, 379–496. London, New York: Routledge, 1997.
- Berger, Stefan. *Historiografija, nacionalizam i identitet. Komparativne i transnacionalne perspektive*. Zagreb: Srednja Europa, 2024.
- Birin, Ante. „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku“. U *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 37–72. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Ćirković, Sima. *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1964. (Cyrillic)
- Daskalov, Rumen. *Golemite raskazi za Balgarskoto srednovekovie*. Sofiya: Riva, 2018. (Cyrillic)
- Daskalov, Rumen. *Istoriografski sporove za srednovekovieto. Balgaro-srabski, balgaro-makedonski*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 2024. (Cyrillic)
- Duančić, Vedran. *Geography and Nationalist Visions of Interwar Yugoslavia*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- Gross, Mirjana. *Historijska znanost, Razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb: SNL, 1980.
- Gurguris, Stasis. *Sanjana nacija. Prosvėćenost, kolonizacija i ustanovljavanje moderne Grčke*. Beograd: Beogradski krug, 2004.
- Janković, Branimir. „Do the Dictatorships Ever End? Historians and Publishers under the Dictatorship in the Kingdom of Yugoslavia”. *History in Flux*, 4 (2022), 113–135.
- Jareb, Mario. *Kralj Tomislav kroz tisuć godina. Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*. Zagreb: Despot Infinitus, 2018.
- Liddell, Henry George, and Robert Scott. *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1940. [https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=h\(/rws](https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=h(/rws)
- Martin, Thomas R. *An Overview of Classical Greek History from Mycenae to Alexander*. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0009%3Achapter%3D10%3Asection%3D1%3Asubsection%3D6>
- Melik, Vasilij. „Ob reprintu Zgodovine slovenskega naroda”. U Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, VII–XXII. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Mitrović, Bojan. *Nastanak moderne istorijske discipline u Srbiji i Bugarskoj. Pretpostavke, teze, polemike (1878–1918)*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2017. (Cyrillic)
- *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*, edited by Stefan Berger and Chris Lorenz. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Rohdewald, Stefan, *Sacralizing the Nation through Remembrance of Medieval Religious Figures in Serbia, Bulgaria and Macedonia*. Leiden: Brill, 2022.
- Samardžić, Momir, uredio. *Istorija i interpretacija. Tumači i tumačenja vojvođanske prošlosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2020. (Cyrillic)
- Stanić, Veljko. „Stanoje Stanojević”. *Srbi 1903–1914. Istorija ideja*, priredio Miloš Ković, 588–603. Beograd: Clio, 2015.

- Todorova, Maria. *Bones of Contention. The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero*. Budapest: CEU Press, 2009.
- Tomašegović, Nikola. „The Many Faces of Yugoslavism: A Case Study of Two Croatian Historians in the Transition from the Habsburg Monarchy to the Yugoslav State”. *Historijski zbornik*, LXXV/1 (2022), 127–139.
- Trdina, Janez. *Zgodovina slovenskega naroda*. Ljubljana: Matica slovenska, 1866.
- Troch, Pieter. *Nationalism and Yugoslavia. Education, Yugoslavism and the Balkans Before World War II*. London; New York: I. B. Tauris, 2015.
- *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, edited by Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore. London and New York: Routledge, 2002.
- Živković, Tibor. „The Origin of the Royal Frankish Annalist's Information about the Serbs in Dalmatia”. U *Spomenica akademika Sime Ćirkovića*, uredio Srđan Rudić, 381–396. Beograd: Istorijski institut, 2011.

Summary

Vukašin Zorić

In the Search of Yugoslav Heroes: The Construction of Common Medieval Heroes in the Yugoslav Interwar Historiography

Abstract: The creation of the Yugoslav state after the First World War also had an impact on historiography. The new political situation prompted the small number of professional historians, gathered around the universities in Belgrade, Zagreb, and Ljubljana, to reinterpret existing, often particularistic, national historical narratives. The subject of this paper will be the works of Yugoslav interwar historians who, in analyzing the past of the “Yugoslav tribes”/“Yugoslav people”, identified common medieval heroes whose endeavors were seen as precursors to the subsequent Yugoslav unification in 1918. We will define a limited number of historical figures who were highlighted as the most significant Serbian-Croatian-Slovenian (Yugoslav) heroes of the medieval period. Next, we will address the question of what earned them a prominent place in the emerging Yugoslav historical narrative and how the interwar heroes differed from their prewar counterparts.

Keywords: heroization, The Kingdom of SCS/Yugoslavia, Yugoslav historiography, Yugoslavism

This paper explores the representation of national heroes during the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941), focusing on the contributions of leading historians from the universities of Belgrade, Zagreb, and Ljubljana, including Stanoje Stanojević, Vladimir Ćorović, Viktor Novak, Ferdo Šišić, and Milko Kos. It examines how figures like Duke Ljudevit of Lower Pannonia and King Tvrtko of Bosnia were elevated as central heroes of the Yugoslav past. Ljudevit was depicted as a unifying figure who, in the 9th century, symbolically united Croats, Slovenes, and Serbs. Similarly, King Tvrtko was

celebrated as a model of ethnic Serbo-Croatian statehood, in contrast to the multi-ethnic legacy of Stefan Dušan's Serbian Empire. The study also considers the role of religious leaders in shaping national identity. Bishop Gregory of Nin was portrayed as a defender of the Slavic language against Romanization efforts, with Viktor Novak emphasizing his resistance as a defining moment. Meanwhile, Archbishop Sava of Serbia remained a quintessential Serbian hero, whose veneration was actively reinforced by historians.

While these narratives were rooted in 19th-century historiographical traditions, the interwar period introduced an explicitly Yugoslav reinterpretation of these medieval figures. Despite the state's policy of integral Yugoslavism after 1929, which promoted the use of the Yugoslav name for the three major "tribes" (Serbs, Croats, and Slovenes), it had little impact on the core historical interpretations of these figures. Instead, the policy reinforced existing trends of emphasizing Yugoslav unity through shared historical symbols.